

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 392.5(477):347.156"15/16" Д30

ДЕМИДЕНКО Н. М.

**ВПЛИВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
ТА ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА НА ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ТРАДИЦІЇ
ЯК СКЛАДОВУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ
У XVI-XVII СТ.: ПРАВА ЖІНКИ У ШЛЮБІ**

У статті досліджуються права української жінки у шлюбі за звичаєвим правом та вплив православної церкви на шлюбне життя у XVI-XVII ст. Так, висвітлені різні погляди церкви і громади на весілля, вінчання, розлучення. У публікації доведено, що звичаєве право, передаючи моральний досвід поколінь, мало вирішальний вплив на шлюбні традиції українців включно до кінця XVII ст. Духовенство та влада не категорично втручалися в життя сім'ї, вважаючи, що «чоловік та жінка найкращі судді своєму життю».

Ключові слова: шлюб, звичаєве право, Литовський статут, невінчані шлюби, весільні традиції.

У сучасній історіографії одним із напрямків дослідження є історія життя людини. Причому об'єктом дослідження є людина не в контексті ідеологічної чи класової боротьби, як це було в радянській історіографії, а у спектрі повсякденного життя, побуту, традицій, тощо. Метою даної публікації є дослідження питання прав української жінки у шлюбі за звичаєвим правом та вплив православної церкви на шлюбне життя у XVI-XVII ст.

Даній проблемі свої дослідження присвячували Г. Калиновський, П. Чубинський, Н. Полонська-Василенко, М. Грінченко, М. Сумцов, Т. Осадчий, О. Ніколаєв та ін. Особливо необхідно виокремити дослідження О. Левицького (1849-1922), який вивчав актові книги та судові документи Волині XVI-XVIII ст. Серед сучасних дослідників, які представляють шлюбні традиції як багатогранне і складне явище народної культури - І. Ігнатенко та І. Петренко.

Оскільки, починаючи з другої половини XIV ст., частина українських етнічних земель потрапила під політичний вплив Литви та Польщі, а Лівобережна Україна (Малоросія) з XVII ст. - Російської імперії, спостерігались певні відмінності у весільних традиціях. На значній території України сімейно-шлюбні традиції до першої половини XVII ст. регламентувалися народним звичаєвим правом, Литовськими статутами. Слід відзначити, що норми звичаєвого права найдовше застосовувалися саме у сфері шлюбно-сімейних відносин, оскільки «в семейной сфере старина долъше всего удерживается и сохраняется всего прочнее» [1, с. 707].

Відомо, що становище жінки в сім'ї і взагалі у суспільстві змінювалось в залежності від різних історичних, релігійних, культурних традицій. Наприклад, ще Август Бебель, аналізуючи перші етапи розвитку взаємин між чоловіком і жінкою, справедливо зазначав, що жінка стала рабинею «ще

Демиденко Надія Михайлівна - кандидат історичних наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС.

до того як з'явилися раби». Становище жінки в іудаїзмі було окреслене у вранішній молитві іудеїв: «Хвала тобі, Боже, Господь наш владико світу, що не народив мене жінкою» [2, с. 103]. Щось подібне можна знайти і у давньогрецького мислителя Платона, який дякував богам у першу чергу за те, що він народився не рабом, а у другу чергу за те, що він народився не жінкою. У Греції жінку називали «*oikureta*», що трактувалось як «*річ для роботи по господарству*» [2, с. 227]. Таке ставлення до жінки було типовим у греко-римському суспільстві до появи Ісуса Христа, який проголосив, що перед Богом всі рівні - як чоловіки так і жінки. Саме ці слова надихали жінок ставати найактивнішими послідовницями Христа в першу добу християнства.

Що ж стосується становища жінки на етнічних українських територіях в більш пізню добу, часів Київської Русі, то, як засвідчують писемні джерела, чоловіки ставились до жінок як до рівних, не обмежуючи їх діяльність «*тільки пекарнею та поранням коло дітей*». Наприклад, дружини князів були добрими порадицями не лише в «*річах домовитих*», а й державно-політичних. Свідченням того є княжі грамоти, в яких вказувалось: «*Ми князь (ім'я) чиним знаменито, із ми, дорадивившия з нашою жоною, з нашими князи і з нашими пани, з нашою вірною радою дали єсмо...*» і далі виносилось рішення [3, с. 29]. Даний документ чітко засвідчує авторитет княжої дружини, яку князь ставив на перше місце серед своїх радників.

Подібне ставлення до української жінки спостерігається аж до кінця XVII ст. «*Жинка малоруса - более подруга его чем раба*» - зазначав у своїх дослідженнях О. Ніколаєв [4, с. 40]. М. Грінченко, даючи характеристику прав української заміжньої жінки у XVI-XVII ст. вказувала: «*Не вихваляючись рідною минувістю, а судячи безсторонно мусимо признати, що тодішній стан замужньої жінки був далеко кращий і вільніший, ніж він тепер є не тільки у нас самих, але і декотрих більше культурних народів*» [3, с. 29].

У цей історичний період жінка могла дати собі раду не лише в домашньому господарстві. Відомі приклади заснування жінками монастирів, шкіл тощо. До речі, багато було й жінок, які виконували виключно чоловічу роботу: нападали на сусідські маєтки, особисто очолюючи багаточисельні загони із своїх селян і слуг, брали активну участь у розбоях зі зброєю в руках, відбираючи у купців товар на торгових шляхах [5, с. 554].

Шлюбний вік у дівчат і хлопців був різним. Він визначався Першим (1529 р.) і Другим (1566 р.) Литовськими статутами: повноліття для хлопців визнавалось у вісімнадцятирічному віці, дівчат - у п'ятнадцятирічному. За Третім Литовським статутом (1588 р.) повнолітніми визнавались дівчата у тринадцять років [6, с. 162].

За часів Гетьманщини Литовський статут забороняв укладати шлюби без згоди молодят. Як засвідчував О. Ніколаєв, «*браки у них заключаються не иначе как по взаимной склонности, а не из расчетов родителей. Исключение - чрезвычайно редкие*» [7, с. 40].

Особливо ця традиція дотримувалась у народному середовищі. У своїй статті «*Брачные договора у малороссов*» Т. Осадчий зазначав, що «*крестьянин - малорос хорошо понимает результаты браков, заключенных на насильи*» [8, с. 128]. Підтвердженням того є народне прислів'я: «*Як силою*

колодязь копать, то воду з його не пить».

Знайомилися дівчата з хлопцями як правило на вечорницях, де зазвичай і вибирали собі шлюбного партнера. Сучасна дослідниця Ірина Ігнатенко зазначає, що в різних джерелах подається різна інформація про моральну поведінку дівчат і хлопців на вечорницях. Якщо практика спільної ночівлі на вечорницях була поширена на Чернігівщині, Слобожанщині, то на Правобережній Україні підтвердженнь тому не знайдено. У 1719 р. вийшов указ Київської консисторії, який забороняв вечорниці, бо там *«дити, по ночам купами собираючися, неисповедимья безчиния и мерзкия беззакония творят, справуючи себе игры, танцы и всякие пиятихи скверная...»*. В деяких джерелах зустрічаємо протилежну характеристику вечорницям: *«особенно дурного влияния на нравственность досвидки не имеют», «случаи нарушения девичьей чести на вечерницах бывают редко», «товариство лягае в импровизовану солом'яну постіль, постіль спільну, і серед сміху та жартів засинає невинним дитячим сном, а коли трапляються винятки, то це буває дуже рідко»* [9, с. 80].

За звичаєвим правом шлюб визнавався законним за умов проведення: змовин (угоди нареченого з родичами молодої); заручин (підтвердження результатів змовин самими молодими); весілля як остаточного шлюбного ритуалу. В переліку відсутнє вінчання, бо у XVI і навіть XVII століттях, за висновками дослідника Ореста Левицького, *«в західно-руськїм праві панувала двоїстість у поглядах на умови слушного доконання шлюбу, що серед тодішнього суспільства, поруч з «вінчальними», існували й «не вінчальні» шлюби, і що всі родинні й правові відносини, які випливали з не вінчального шлюбу, признавались в тій же силі, як і наслідки церковного шлюбу»*.

Подібна «двоїстість поглядів» на вінчання склалась ще у X столітті, коли у християнському світі не існувало єдиної думки щодо необхідності церковного вінчання для визнання законності шлюбу. Так, якщо у Візантії за царя Лева VI Мудрого чи Філософа (886-919) вийшов закон про необхідність вінчання, то на Заході *«довго ще тяглась про те велика суперечка поміж богословами, бо одні вчили, що шлюб мусить вважатись дійсним тільки тоді, коли його освячено в церкві (profecio matimoni icclesia), а інші тримались тієї думки, що шлюб повстає через одну згоду, чи призволення сторін (consensus facit nuptias), а через те повинно лічити його дійсним з того часу, коли сталася така згода, а не тоді, коли поблагословить її священник»*.

На Русі в першу добу християнства вважалось, що вінчання є обов'язковим лише для князів та бояр, а для простого люду достатньо провести весілля *«с плясанием и гудением и плесканием»*. На проведення ритуалу весілля чималий вплив мали грецькі і римські весільні традиції, які передалися на Русь як через релігійно-культурні, так і через торгові зв'язки [11, с. 7].

Показовим є те, що невінчані шлюби тоді визнавались законними не лише державним урядом, а й церквою [3, с. 99]. І хоча пізніше, за Литовським статутом, вінчання стало обов'язковим для визнання законності шлюбу, традиція невінчаних шлюбів залишалась, про що свідчать чисельні скарги духовенства: *«...многие люде Русь незаконно мешкають: жони поймуючи, не вінчаюся»*. [3, с. 99]. Наприклад, Київський митрополит Ісаєя та

Чернігівський архієпископ Колинський своїми наказами, датованими 1634 роком, відлучали від церкви тих, хто перебував у шлюбі невінчаним. Стимулювали до вінчання також і положення Литовського статуту, в яких вказувалось, що діти, народжені у невінчаному шлюбі, мали менші права на спадщину, ніж діти, народжені у вінчаному шлюбі. Та все ж звичаєве право було настільки тривким, що церковне освячення шлюбу входило в побут аж до XIX ст.

Слід зазначити, що згадуючи про невінчані шлюби, не можна говорити про розпусту людей того часу. Було б абсолютно неправильним аналізувати традиції сімейних стосунків XVI-XVII ст. з точки зору сучасності. Адже у церкви і громади того історичного періоду існували ще різні погляди на шлюб. Церква розглядала шлюб як таїнство і законною формою його вважала вінчання. В народній свідомості ще залишалось прадавнє звичаєве право, яке базувалось на віковичних традиціях, за яким шлюб є вільна угода між чоловіком і жінкою *«по совісті»*.

Зауважимо, що у протестантській церкві вінчання стало обов'язковою умовою законності шлюбу лише у XVII ст. Наприклад, Мартин Лютер у своєму трактаті *«Про подружнє життя»* (1522 р.) не виключав навіть *«двоєженства»*: з його дозволу Філіпп I мав двох дружин одночасно [2, с. 227].

В українському середовищі шлюб вважався далеко не особистою справою. На нього великий вплив мали родичі, сусіди. Якщо майбутнє подружжя не брало церковного шлюбу, то щоб не було *«неслави»* для них серед людей, вони обов'язково запрошували свідків і у їх присутності оголошували про намір взяти шлюб. Починаючи з XVII ст. шлюбна угода оформлялася письмово.

За звичаєвим правом великою ганьбою вважалось, якщо молоді, повінчавшись, жили разом, не відбувши весілля. У той час була поширеною практика: весілля проводилось не в один день з вінчанням. Весілля проводилось пізніше навіть на декілька років. Дослідниця Марія Грінченко наводить приклад вінчання Катерини Стрибелівни з Яном Ярмолинським (дата не вказана), яке було проведене за участі митрополита Петра Могили. Відомо, що мати нареченого, Раїна, своїм коштом побудувала Підгаєцький монастир [3, с. 12]. Весілля не відзначали, а лише підписали шлюбну угоду, так звану *«шлюбну інтерцизу»*, в якій вказувалось, що весілля відбудеться через два з половиною роки. В документі, який як свідок підписав Петро Могила, писалось, що той, хто відмовиться від одруження, *«заплатить умовлену грошову заруку та ще заплатити за «шкоди і наклади»*. Шлюбна угода дозволяла молодим, у разі скасування весілля як остаточного етапу одруження, шукати нової пари, *«бо хоч їх і вінчано та весілля не було»* [3, с. 12]. За звичаєвим правом хлопець після вінчання відносився до дівчини (яка залишалась мешкати у своїх батьків, продовжувала ходити простоволосою, на що заміжня жінка вже не мала права), як до нареченої.

У 1774 році Священний Синод видав указ, згідно якого молодята після вінчання вважались законним подружжям і повинні жити разом. Та в народному середовищі рішення Синоду часто не виконувалось. Свідченням того є наказ архієрея Новгородського і Глухівського Іларіона від 1789 року: *«священнослужители, по обвенчании брачавшихся лиц распускают в разные»*

домы, кои в оных до называемого по их обычаю брачного «весілля» живут по несколько лет, а некоторые из них после одного таинства и к вечному между собою разлучению поступают» [3, с. 15].

Вінчання, як правило, проводились восени від Покрови (14 жовтня) і до Пилипівського посту (28 листопада), або взимку від Хрещення (19 січня) до Масниці. Але деякі записи в урядових книгах свідчать про проведення вінчання також і в період посту. Наприклад, М. Грінченко вказує, що Петро Могила проводив вінчання у Пилипівський піст [3, с. 15]. А М. Костомарову вдалося знайти в урядовій книзі запис про проведення вінчання на Чернігівщині у Петрівський піст (1676 р.). Зокрема, вказується, що священник, повінчавши Ганну Кусівну і козака Малявці-Многопіняжному, наказав нареченій повертатись додому, оскільки наречений у день вінчання відправлявся в похід [3, с. 17].

Що стосується майнових прав, то за звичаєвим правом дружина вважалася вільною господинею свого добра. Вона вільно володіла своїм приданим і віном (самостійно могла його продати, дарувати, передати церкві), як за життя чоловіка так і після його смерті. Пояснюючи значення слова «віно», зауважимо, що в різні часи воно тлумачилось дещо по-різному. Наприклад, коли у 988 році князь Володимир брав шлюб з грецькою князівною, віно фактично було викупом нареченої, який надавався її батькам. Дещо пізніше віно надавалося самій молодій *«...щоб зоставшися удовою, мала вона з чого жити»* [3, с. 27]. З XVII ст. батько молодої і наречений вписували в урядові актові книги так званий *«змовний лист»*, де вказували який посаг (придане) батько давав дочці і яке віно (обдарування молодої) давав наречений.

Приймаючи прізвище чоловіка, жінка залишала за собою право підписувати важливі документи своїм родовим, батьківським прізвищем. При вирішенні важливих майнових питань обов'язково враховувалась думка дружини. Це підтверджують записи в урядових книгах XVI-XVII ст., де вказувалось, що при продажу свого маєтку чоловік робив це неодмінно *«порадившиися з малжонкою своєю милою»* [3, с. 29]. Є багато свідчень із «записів доживотних» про те, як чоловік дбав про жінку, щоб вона і після його смерті не зазнавала матеріальних утисків від дітей та інших родичів. *«Доживотний запис»* дозволяв дружині розпоряджатися майном чоловіка до її смерті.

І зовсім рідко в урядових книгах трапляються записи, які б свідчили про приниження жінок чоловіками. Марія Грінченко наводить лише один запис з урядової книги, в якому вказувалось про знущання князя Андрія Курбського над своєю дружиною княжною Гольшанською, котрий її бив, закривав в льох, відбирав майно. Про цей випадок дослідниця згадує як про виключення, пояснюючи, що князь Андрій Курбатський *«був на Україні зайда. Він одружився з Московщини... звикши до іншого ладу в семейному житті»* [3, с. 30]. Зазначимо, що на території Гетьманщини жінки не відповідали за злочини чоловіків, навіть за державну зраду. Звичайно, якщо жінка не брала участі у злочині чоловіка. У жінки не конфісковували майна *«записано на неї»*. Тоді як у Московській державі у той період за борги видавали *«мужей с женами, а жен с мужьями»*.

Оскільки українське суспільство з давніх давен відрізнялося особливим незалежним статусом жінки, то досить поширеним було сватання дівчиною парубка. Французький дослідник і картограф Гійом Левассер де Боплан у 1651 р. видав книгу «Опис України», яка викликала великий інтерес у Європі, свідченням чого є переклад даної книги англійською (1704 р.), німецькою (1780 р.), польською (1822 р.) та російською (1832 р.). В цій книзі, зокрема, Боплан описує звичай, коли українська дівчина приходила до батьків хлопця, який їй подобався, із проханням дати згоду на шлюб із їх сином. Як правило, батьки хлопця ніколи не відмовляли дівчині, боячись накликати на себе образи її родичів. Такий звичай зберігався аж до кінця XIX ст. [12, с. 120]. Підтвердженням поширення цього звичаю у різних регіонах України є народна пісня, яка побутувала на Волині:

*«Сама рова викопала,
Сама висипала,
Сама хлопця полюбила,
Сама висватала»* [13, с. 36].

У «Описі України» Боплан також наводить приклад іншого подружнього звичаю - викрадення майбутньої нареченої. Причому, якщо викрадена дівчина давала згоду вийти за «*викрадача*» заміж, то хлопець, навіть і передумавши одружуватись, уже не мав права відмовитись від дівчини «*не втративши голови*».

Ще одним підтвердженням надання особливих прав жінкам за тих часів була традиція, за якої дівчина могла визволити від страти злочинця, взявши з ним шлюб. На знак свого вибору вона накидала на голову засудженого свою хустку. Останній міг або дати згоду на шлюб і в такому випадку звільнявся від покарання, або відмовитися від шлюбу і йшов на страту. Відомі чотири подібні випадки. Про два з них, коли парубок погодився на одруження зі своєю рятувальницею, знайдені записи в урядових книгах. Зокрема, згадується про Януша Кобринця, який проживав у містечку Олиці, засудженого до страти за вбивство свого товариша. Судді звільнили підсудного від смертного вироку, зобов'язавши його після суду вінчатися з дівчиною, яка заявила на суді про намір вийти заміж за вбивцю [3, с. 24]. Враховуючи, що далеко не всі урядові книги були збережені, можна припустити, що подібних випадків насправді могло бути більше.

За народними переказами згадуються також два випадки, коли парубок замість шлюбу обрав смерть. Зокрема, в м. Самарі (Новомосковськ) ніби назустріч козаку, котрого вели на страту, вийшла дівчина, з закритим хусткою обличчям і промовила: «*Не тратьте козака, я хочу його пошлюбити*». Та коли козак попросив дівчину показати йому своє обличчя, вибрав шибеницю [3, с. 23]. Про подібний випадок відмови ходять легенди і про козака з містечка Крупці Дубенського повіту, що на Волині. Але документальні підтвердження відмов парубків-злочинців від шлюбу відсутні.

Цікавим є питання про те, за яких умов церква дозволяла розлучення. Треба зазначити, що духовенство несхвально ставилося до розлучень із метою повторного шлюбу. Найбільше церковних розлучень дозволялось із причини смерті одного з подружжя. Але, якщо на Лівобережжі духовенство не дозволяло

одружуватись більше трьох разів, то, наприклад, на Волині, шлюб брали навіть п'ять разів і *«духовенство проти цього не виступало»* [3, с. 21].

Причому за Магдебурзьким правом однакові права надавались що чоловікам що жінкам: *«вільно кожному женитися стільки разів, скільки хоче, поки без жінки зоставатися не може, чи не хоче, хоч би жінка у нього вмерла вже три або чотири: так само й жінці по смерті чоловіків їй вільно йти заміж ізнову»* [3, с. 21]. За звичаєвим правом одружуватись наступний раз дозволялось не раніше як через шість місяців після втрати чоловіка чи дружини.

Серед інших причин дозволу на розлучення - подружня зрада. Також церква дозволяла розлучення у випадку безплідності одного із членів подружньої пари та відсутності чоловіка чи дружини понад п'ять років. Однією з причин для розірвання шлюбу могла бути зміна віросповідання.

Хоча траплялись випадки, коли священнослужителі, порушуючи церковні канони, дотримувались у питаннях розлучення не *«церковних установ, а звичаїв громадських»*. Наприклад, у 1570 р. київський митрополит Іона розлучив луцького суддю Гаврила Бокія, а у 1578 р. архієрей дав дозвіл на розлучення князеві Курбському лише через *«незлагідне»* подружнє життя [3, с. 36].

За Литовськими статутами розлучення відносилось до компетенції духівництва, та на практиці шлюби як укладалися так і розривалися часто без участі церковних служителів. У присутності родичів чоловік і жінка заявляли про намір розлучитись. Тобто розлучення можливі були за згоди обох сторін. У такому випадку чоловік і жінка, порадившись із своїми родичами та приятелями давали один одному *«розлучні листи»*, які підписували свідки. Розлучні листи подавались для запису в урядові книги. Податок, у розмірі трьох гривнів, сплачував той, хто ініціював розлучення. За звичаєвим правом жінка, повертаючись до батьківської хати, своє придане забирала з собою, а віно залишала за чоловіком. Якщо ж розлучення відбувалось із залученням церкви, то майнові питання вирішувались церквою. При визнанні церквою вини жінки у розірванні шлюбу, жінка втрачала своє придане. Якщо ж винним визнавався чоловік, придане залишалось за жінкою.

З якого часу був запроваджений даний порядок проведення розлучення невідомо, є лише свідчення, що *«року 1438 на вселенському соборі говорено було про наших предків, що вони зневажають церковний шлюб своїми «розлуками». Церковний уряд скрізь неприхильно ставився до того, щоб подружжя розлучалися; але в нас він милості вищий був і не вимагав, щоб люде жили вдвох, коли їм це тяжко було»* [3, с. 31].

Орест Левицький віднайшов найдавніший розлучний лист у Луцькій актовій книзі за 1564 рік. Запис засвідчував, що Марія Борзобогатівна-Красенського *«...одно добровольне в умислі а зуполнім здоров'ї будучи, а не хотячи більшого зайстя і розниця межи нами множити, - я од сього часу і на потомній часи малжонка свого, котрого я з ним по всі часи міла, од себе од малженства вольних чиню: я од нього вольна, а він од мене»* [3, с. 33].

Привернув увагу дослідника також розлучний лист Федори Головинської з Луцької актовій книги, датований 1594 роком. Запис

засвідчує, що жінка надає своєму чоловікові можливість одружитися з іншою, оскільки через стан свого здоров'я не може жити подружнім життям. В знак вдячності за підтримку під час хвороби, вона переписує на чоловіка своє майно та гроші. Розлучний лист пронизаний особливим теплом: *«Нехай здоров з другою жениться, і нехай його Бог благословить з другою іншим пожиттям в малженстві, нежли зо мною»* [3, с. 46]-

На думку О. Левицького звичаї, які стосувались вільних розлучень у XVI-XVII ст. *«давали миролюбний вихід»* у сімейних протиріччях і проблемах, чого не скажеш про XVIII ст. В урядових книгах XVIII ст. зникають розлучні листи, зате з'являються записи зовсім іншого характеру: як чоловік замучує жінку до смерті; дівчина втікає з дому, бо її змушують виходити заміж за нелюба; чоловік виганяє жінку, відібравши в неї все майно; жінка у відчай отруює свого чоловіка й ін.

І було б помилково вважати, що, маючи право на вільне розлучення, одружені *«міняли шлюби мов одежину і зривали її легковажно»*. Адже за три століття в урядових книгах дослідниками було виявлено всього лише *«кільканадцять»* подібних справ. Право дозволу на вільне розлучення у XVI-XVII ст. не шкодило моралі тогочасного суспільства, а навпаки захищало жінку від принижень та фізичного насильства з боку чоловіка, забезпечувало захист її моральних і майнових прав.

Окрім писемних джерел, багатим джерелом вивчення шлюбно-сімейних традицій XVI-XVII ст. є усна народна творчість, зокрема, родинно-побутові пісні, які є темою окремого дослідження:

*Гарно тому жити, хто дружину має,
Хто її не має – в того саме горе.
Будяки в городі і у хаті голо* [14, с. 232].

Отже, звичаєве право, передаючи моральний досвід поколінь, як невід'ємну складову національної культури, мало вирішальний вплив на шлюбні традиції українців включно до кінця XVII ст. За звичаєвим правом моральні норми поведінки подружжя визнавала сама громада. Духовенство та влада не категорично втручалися в життя сім'ї, вважаючи, що *«чоловік та жінка найкращі судді своєму життю»*. У наступні століття сімейні звичаї та обряди, зберігаючи традиції дохристиянської доби, стали тісно переплітатися з християнськими. Не можна заперечувати висновки багатьох істориків про те, що наступні століття, порівняно з історичним періодом XVI-XVII ст., стануть для жінки справжньою неволею.

1. Ефименко Т. Обычное право украинского народа / Т. Ефименко // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф.К. Волкова. - Петроград: Тип. Т-ва Общественная польза. - Том II, 1916. - 707 с.

2. Друзь Е.В. Социальное положение женщины в обществе / Е.В. Друзь. - Харьков: Консул, 2001. - 424 с.

3. Грінченко М. Про одруження на Україні в давніші часи. За людьми записала М. Загірня / М. Грінченко. - К.: Аид.М. Грінченко, 1912. - 47 с.

4. Николаев А. Свадебные обряды малороссов Суджанского уезда / А. Николаев. - М., 1854. - 40 с.

5. Левицький О. О семейных отношениях в Юго-западной Руси в XIV-XVI веках. - 1880. Вырезка из «Русской старины». - №XXIX, 1880. - С. 549-572.

6. Василенко Н.П. Матеріали до історії українського права / Н.П. Василенко. - К., 1929. - Т.1. - С. 162.
8. Осадчий Т. Брачные договора у малороссов / Т. Осадчий.: Вырезка из журнала «Этнографическое обозрение», XVIII в. - 121-130, 1887. - 128 с.
9. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців / І. Ігнатенко. - 3-є вид., доп. і перероб. - К.: Інтелектуальна книга, 2014. - 264 с.
10. Левицький О. Невінчані шлюби в Україні в XVI-XVII ст. / О. Левицький. - К.: Друк. Першої Київської Друк. Спілки. - К, 1909. - 101 с.
11. Сумцов Н. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу / Н. Сумцов. - К.: Изд. Ред. Журн. «Киевской старины», 1886. - 24 с.
12. Тарасевський П. Весіле в Борисівні, Валуйського повіту, в Вороніжчині / П. Тарасевський // Матеріали до української етнології. - Львів, 1919. - Т.19/20. - 130 с.
13. Неділя-Семенюк Л. «Сама хлопця полюбила, сама висватала» // Берегиня. - 1996. - №12. - С. 30-37.
14. Пісні рідного краю: Українські народні пісні, записані на Лебединщині в 60-х роках ХХ століття подружжям Ткаченків / Упорядник, передмова Б.І. Ткаченко. - Суми: ВАТ «СОД», видавництво «Козацький вал», 2003. - 476 с., з іл.

Демиденко Н.М. ВЛИЯНИЕ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ И ПРАВОВОГО ОБЫЧАЯ НА БРАЧНО-СЕМЕЙНЫЕ ТРАДИЦИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩУЮ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ УКРАИНЦЕВ В XVI-XVII В. : ПРАВА ЖЕНЩИНЫ В БРАКЕ

Статья освещает права женщины в браке на основании правового обычая, влияние православной церкви на семейные традиции в XVI -XVII в. Автор наводит аргументы, что правовой обычай, передавая моральный опыт поколений, имел решающее влияние на семейные традиции украинцев, включая конец XVII в. Духовенство и власть не имели решающего влияния, считая, что «муж и жена лучшие судьбы своей жизни».

Ключевые слова: брак, Литовский статут, невенчанные браки, свадебные традиции.

Demydenko N.M. THE INFLUENCE OF THE ORTHODOX CHURCH AND THE CUSTOMARY LAW ON THE MARRIAGE AND FAMILY TRADITIONS AS PART OF THE UKRAINIAN SPIRITUAL CULTURE IN THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES: THE RIGHTS OF WOMEN IN MARRIAGE

The article deals with the issues of Ukrainian women's individual rights in marriage based on customary law, in particular, the author describes the property rights of women etc. The author analyzed the influence of the Orthodox Church on marriage life in the sixteenth and seventeenth centuries. The different views of the church and the community on wedding and divorce were also highlighted.

Under the customary law marriage as legitimate community act recognized subject to certain conditions as: zmovyny (agreement between groom's and fiancée's relatives); engagement (confirmation the results of zmovyny); the wedding as the final wedding ritual.

Wedding under the customary law is not obligatory. And all the family and legal relations that resulted from unwed marriages (marriage "in good conscience") recognized in the same way as religious marriage.

The reasons of «free» divorce of that time were analyzed. According to the Lithuanian Statute divorces were the competence of the clergy, and in practice people get married and divorce without church ministers to the second half of the sixteenth century, just in the presence of a family where the husband and wife stated intention to divorce. That divorce was possible with the agreement of both parties. In that case, a man and a woman, in consultation with their relatives and friends give each other "divorce letters" which were signed by witnesses.

Typical marital customs of that time were disclosed: the future bride kidnapping; matchmaking of guy and girl etc.

The publication proved that customary law, transferring the moral experience of generations, influenced the traditions of Ukrainian marriage up to the end of the seventeenth century. The clergy and the government do not intervene strongly in family life, believing that "man and woman are the best judges of their lives."

Key words: marriage, customary law, the Lithuanian Statute, unwed marriages, wedding traditions.